

ВВП), а в 2006-му – Естонія (82,7% ВВП) та Латвія (86,8% ВВП) [11, с.61].

З метою визначення оптимального співвідношення банківських кредитів відносно ВВП у країнах з перехідною економікою, фахівці МВФ вивели залежність між сумою наданих в економіку кредитів і розміром середньодушових доходів, обчислених за паритетом купівельної спроможності (ПКС) валют. За цією методикою даний показник для України на кінець 2007 року становив 37% ВВП [11, с.62]. Відповідно, його фактичне значення перевищує запропонований рівноважний показник більше ніж у 1,5 рази.

З'ясовано, що збільшення обсягів банківського кредитування свідчить про розширення масштабів фінансового посередництва, що сприяє більш ефективному розподілу ресурсів і підвищенню темпів економічного зростання в країні. Проте, важливо не забувати, що значне розширення обсягів кредитування породжує значні ризики для стабільності банківської системи та економічної системи в цілому. Експерти МВФ прийшли до висновку, що в 70% випадків кредитний бум супроводжується споживчим чи інвестиційним бумом і з імовірністю 20% закінчується банківською чи валютною кризою.

Як відомо, можливості банківської системи щодо кредитування потреб реального сектору економіки визначаються передусім спроможністю банків акумулювати належні довгострокові ресурси. Аналіз засвідчує, що нині вони мають короткостроковий характер, унаслідок чого не задовольняють кредитних потреб підприємств. А отже, кошти йдуть не на інвестиційні потреби, а на поточне їх споживання. Традиційно у структурі вимог банків переважають кредити, спрямовані у поточну діяльність суб'єктів господарювання та фізичних осіб. Серед кредитів, наданих комерційними банками протягом 2008 р., як і раніше, найвищим попитом користувалися короткострокові кредити до 1 року (44.3%) та середньострокові від 1 до 5 років (44.7%), решта – терміном більше 5 років [2, с. 26]. За станом на кінець 2008 р. обсяг заборгованості за кредитами, наданими домашнім гос-

подарствам, дорівнював 260.1 млрд. грн. Кредити в основному було спрямовано на поточні потреби домашніх господарств, частка яких у загальному обсязі заборгованості становила 67.7% [2, с. 28].

Враховуючи все вищесказане, вважаємо, що головними передумовами ефективного функціонування банківської системи України на сьогодні є зміцнення і поліпшення її ресурсної бази, підтримка збалансованості темпів зростання кредитного портфеля з темпами змін капіталізації, забезпечення економічних умов для підвищення частки довгострокового кредитування інвестиційної спрямованості в активах банків, зменшення вразливості банківської системи до зовнішніх та внутрішніх чинників дестабілізації, забезпечення її надійності, а відтак, підвищення її ролі у процесах економічних перетворень. Вищезазначені чинники безпосередньо впливають на конкурентоспроможність національної банківської системи. А відтак, саме вони повинні враховуватися при розробці та реалізації вітчизняної монетарної та фінансової політики в Україні з метою зміцнення її конкурентних позицій у світовому економічному просторі.

1. Кузнєцова А., Другов О., Рисін В. Оцінка впливу іноземного капіталу на банківську систему України // Вісник Національного банку України. – №1 (131). – 2007. – С.24-27. 2. Бюлетень Національного банку України № 2/2009 (191). – 177 с. 3. Офіційний сайт асоціації українських банків www.aub.com.ua. 4. Динаміка дотримання банками України економічних нормативів // www.bank.gov.ua. 5. Дзюблюк О. Проблеми забезпечення ефективного функціонування банківської системи в перехідній економіці // Вісник Національного банку України – 2005 – №3. – С.30-35. 6. Адаменко С.І. Стан банківського менеджменту та його вплив на фінансову безпеку України // "Стратегічна панорама". – 2005. – №2. 7. Рыбин Е.В. Пути повышения конкурентоспособности российских банков. – М.: Финансы и статистика, 2008. 8. Волосович С., Тринчук В. Особливості й тенденції розвитку національної системи страхування банківських вкладів в умовах євроінтеграції // Вісник Національного банку України. – №8 (138). – 2007. – С.28-34. 9. Патрікац Л., Бойчук М. Євроінтеграційний курс України: на перехресті досліджень і висновків // Вісник Національного банку України – 2006 – №8 (126). – С.3-9. 10. Підсумки розвитку ринків небанківських фінансових послуг України за 9 місяців 2008 року // www.dfp.gov.ua/929.html. 11. Вахненко Т. Кредитно-боргова експансія банків та методи її стримування // Дзеркало тижня. – № 19 (698) 24 – 30 травня 2008. – С.61-63.

Надійшла до редакції 25.03.09

М. Мякий, асп.

ТЕОРІЯ ДОВГИХ ХВИЛЬ КОНДРАТЬЄВА: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОТИРІЧЧЯ

У статті досліджено теорію довгих хвиль Кондратьєва і розкриті основні протиріччя, які виникли в ході її обговорення в Інституті економіки в 1926 році та її подальшого розвитку у ХХ ст.

Kondratieff long wave theory is analysed, as well as its main contradictions, which arose during the discussion in Institute of Economics in 1926 and further development of theory in XX century.

Вступ. Вже більше 80 років пройшло з моменту першого теоретичного обґрунтування довгих циклів (хвиль) в економіці Миколою Кондратьєвим, проте дискусії стосовно них не вщухають до цих пір. За своє коротке життя Кондратьєв (вчений був репресований більшовиками у віці 38 років і через 8 років розстріляний) встиг багато чого зробити, зокрема, поставити проблему великих циклів, дослідити 2.5 великих цикли та побудувати теорію, яка до цих пір викликає багато дискусій.

Дослідження вченого не були сприйняті однозначно. Ще за життя він стикався з гострою критикою своєї теорії, серед якої була як професійна, так і суто ідеологічна. Навіть сам вчений не вважав свою точку зору беззаперечною: "Те, що я хочу викласти нижче, являє собою лише першу спробу, першу гіпотезу пояснення цих циклів" [3]. Пізніше, коли світові вчені почали детальніше аналізувати надбання Кондратьєва, їх позиції щодо довгих хвиль розділилися: від більшого чи меншого сприйняття (Шумпетер, Ван Дейн, Глісман, Мандел, Менш, Росту), до критичного осмислення (Хансен, Метц, Кляйнкнехт, Розенберг) та навіть повного запе-

речення (Вайншток, Мілвард, Ван дер Цванк, Ван Евійк). У СРСР вчення Кондратьєва довгий час вважалося "вульгарним" через невідповідність ідеології. Лише наприкінці 80-х та на початку 90-х російські економісти (Глаз'єв, Яковець, Клименко, Меньшиков) "реабілітували" та доповнили дослідження Кондратьєва.

Теорія довгих хвиль в економіці, ймовірно, все ще є однією з найменш досліджених та найбільш дискусійних проблем. Хоча твердого емпіричного підтвердження циклів не існує, можна вбачати в динаміці останніх 200-250 років довгострокові періоди підвищення та пониження кон'юнктури, прискорення та уповільнення темпів розвитку. Втім, єдиної теорії довгих хвиль, яка б пояснювала причини, механізми, логіку циклічних процесів, поки що немає. Взагалі, серед економістів відсутній консенсус стосовно того, чи сприймати періоди підвищеної та пониженої активності як прояв довгих циклів, чи надавати їм іншого пояснення. Так, Елвін Хансен, який свого часу зробив величезну систематизацію матеріалу по економічному циклам, справедливо помітив, що "все, що ми знаємо напевне, зводиться до того,

що ми дійсно переживали довгострокову динаміку цін, яку супроводжували суперечливі економічні явища: тяжке становище сільського господарства та безробіття в періоди зниження цін, і процвітання сільського господарства та підвищена активність на ринках праці та капіталу в періоди зростання цін... Ми дійсно мали довгострокові тенденції в динаміці цін, але не обов'язково довгострокові загальні тенденції, які можна було б віднести до того, що розуміється під довгими циклами або довгими хвилями" [7].

Окрім теоретичних розбіжностей, низька достовірність та мала кількість макроекономічних даних окремих країн до ХХ ст. ускладнює емпіричне дослідження феномену і змушує вдаватися до якісного аналізу раннього періоду становлення капіталізму.

Не дивлячись на доволі широкий діапазон думок стосовно існування довгих хвиль, сьогоденній консенсус серед економістів схиляється до їх визнання, якщо не в межах мейнстріму економічної думки, то хоча б у числі провідних альтернативних концепцій [5].

Взагалі, варто зауважити, що дослідження довгих хвиль в економіці, їхньої суті, логіки та механізму вимагає доволі детальних знань щодо того, як розвивалася економіка останніх 200-250 років. Окрім кількісних змін (таких як зростання населення, ВВП, цін та ін.), потрібно уявляти собі і якісні (структурні зрушення, інституційні зміни, технологічний прогрес), які супроводжували економічну динаміку протягом цього часу. Без них важко не лише розвивати теорію довгих хвиль, а й просто сприймати та усвідомлювати її.

Хоча дане дослідження не ставить собі за мету детально описати розвиток довгих хвиль в економіці, або проаналізувати доволі актуальні проблеми еволюції та характеристики сучасного великого циклу, проте є намір розглянути саме *теорію* довгих хвиль, яку запропонував Кондратьєв, її *критичне осмислення* опонентами та *розвиток* послідовниками.

Одна стаття не в змозі передати всю комплексність, мультифакторність та глибинну сутність довгих хвиль в економіці: для непрофесіоналів вона буде занадто складною, а для вчених – поверхневою. Тож, це лише перший крок до усвідомлення необхідності системного підходу до розгляду цієї проблеми в майбутньому.

Теорія довгих хвиль Кондратьєва. Перші розробки у сфері довгих хвиль в економіці були зроблені ще в перші два десятиріччя ХХ століття. Такі вчені як А.І. Гельфанд (початок 1900-х), Я. ван Гальдерен (1913 р.), С. де Вольф (1924) були першими, хто помітив довгострокові циклічні процеси в економічній динаміці. Втім, вони не могли дати чіткого теоретичного обґрунтування цього явища. Першим, хто зміг систематизувати емпіричний матеріал, глибоко його проаналізувати та запропонувати теорію довгих циклів був саме Микола Кондратьєв.

Ідея про існування великих циклів була висловлена Кондратьєвим в 1922 році в книзі "Мировое хозяйство и его конъюнктуры во время и после войны". Обробивши величезний статистичний матеріал, він виклав свою теорію в статті "Большие циклы конъюнктуры" в 1925 році, і пізніше в ході дискусії цієї проблеми в Інституті економіки 1926 року.

У своїх дослідженнях Кондратьєв емпірично виявив циклічні закономірності динаміки багатьох економічних показників країн Заходу на основі аналізу процентних ставок, ціни капіталу, заробітної плати, зовнішньої торгівлі, виробництва та споживання чавуну, свинцю, вугілля в Англії, Франції, Німеччині та США за 140-річний період з 80-х рр. XVIII ст. до 20-х рр. ХХ ст. [1]. На основі такого статистичного аналізу Кондратьєв виявив 2.5 довгі хвилі тривалістю в 48-60 роки (Табл.1.). Пізніше, послідовники вченого продовжили дослідження довгих циклів, на основі яких були виявлені 4-й та 5-й цикли.

Таблиця 1. Періодизація довгих циклів

	Висхідна фаза	Нисхідна фаза
1 цикл	1780-90 рр. – 1810-17 рр.	1810-17 рр. – 1844-51 рр.
2 цикл	1844-51 рр. – 1870-75 рр.	1870-75 рр. – 1890-96 рр.
3 цикл	1890-96 рр. – 1914-20 рр.	1914-20 рр. – 1936-40 рр.
4 цикл	1936-40 рр. – 1966-71 рр.	1966-71 рр. – 1980-85 рр.
5 цикл	1980-85 рр. – 2000-07 рр.	2000-07 рр. – 2015-25 рр.

*сірим кольором позначена періодизація згідно Кондратьєва

В ході аналізу, Кондратьєв виявив чотири "емпіричні правильності", які були притаманні циклічному процесу:

- Перед початком нової довгої хвилі, а інколи на самому її початку, відбуваються значні зміни в умовах господарювання в суспільстві. Вони виражаються в глибоких змінах техніки та технології, змінах грошового обігу та залученні нових країн у світову економіку.

- Періоди підйому великої хвилі характеризуються більшими соціальними заворушеннями у житті суспільства, ніж періоди зниження.

- Хвилі пониження співпадають з періодами довготривалої депресії сільського господарства.

- Середні цикли накладаються на великі хвилі кон'юнктури, які посилюють або послаблюють їх. Так, в періоди підйому довгої хвилі, фази зростання середніх циклів тривають довше, а фази падіння – коротше. І навпаки, в періоди довгострокового пониження, середньострокові підйоми тривають недовго, а депресії зазвичай довші та глибші.

Одним із основних досягнень Кондратьєва, було те, що, на відміну від інших, він не вважав, що ці "правильності" (технологічні зміни, війни, революції, відкриття нових територій) були випадковими явищами. Вчений вважав їх **закономірно притаманними капіталістичному розвитку**. Як зауважував Кондратьєв, "вказують, що великі хвилі динаміки породжуються випадковими, зовнішніми умовами та подіями... Ця точка зору доволі значуща. Тим не менш, вона не обґрунтована. Її недолік полягає в тому, що вона перевертає причинний зв'язок і видає наслідок за причину, або вбачає випадковість там, де має місце закономірність" [3].

Емпірично побудована теорія довгих хвиль М. Кондратьєва полягала в наступному. Пояснюючи матеріальну основу довгих хвиль, вчений умовно розділяв усі товари та блага в господарстві на три категорії згідно тривалості виконання ними своїх функцій, часових та матеріальних витрат на їх виробництво. **Перша категорія** благ потребує переважно короткого часу для виробництва і функціонує доволі недовго. Це сировина, споживчі товари, запаси тощо. До **другої категорії** Кондратьєв відносив засоби виробництва у вигляді верстатів, машин, строк служби яких триває довше, а їх виробництво вимагає більших витрат ресурсів та часу. Насамкінець, до **третьої категорії** вчений відніс основні капітальні блага, які функціонують десятиліттями і потребують величезних витрат на їх виробництво. Це найбільші будівлі, залізничні лінії, канали, мости. Сюди ж Кондратьєв відносив і підготовку висококваліфікованих кадрів.

Далі Кондратьєв стверджував, що якщо *матеріальною основою* середніх (7-11 річних) циклів були фізичний знос, заміна та розширення обладнання у вигляді засобів праці, то для довгих хвиль *матеріальною основою* склали капітальні блага третьої категорії, тобто довготривалого користування.

Намагаючись побудувати теоретичну модель довгих хвиль, Кондратьєв задається питанням, якщо на створення благ третьої категорії потрібні величезні витрати капіталу, то звідки він береться? Для цього потрібні чотири передумови: 1) нагромадження капіталу досягло значних розмірів; 2) процес нагромадження продовжує відбуватися

ся, причому швидшим темпом, ніж відбувається його інвестування; 3) концентрація капіталу через кредит та фондову біржу; 4) дешевизна вільного капіталу.

Великі цикли можна розглядати як порушення та відновлення довгострокової рівноваги. Головна їх причина лежить в **механізмі нагромадження, акумуляції та розсіювання капіталу, достатнього для створення нових продуктивних сил**. Початок підйому співпадає з тим моментом, коли нагромадження та акумуляція капіталу досягають такого напруження, при якому **стає рентабельним інвестування з метою створення нових капітальних благ та радикального переоснащення техніки**. Хвиля зростання характеризується тим, що інвестування проходить швидкими темпами, йде боротьба за ресурси та нові ринки. Разом з тим, в цьому процесі темп нагромадження капіталу починає уповільнюватися та поступатися темпам його розсіювання, що призводить до подорожчання капіталу. В певний момент часу це викликає перелом висхідної тенденції, яка змінюється на нисхідну. На практиці цей процес співпадає з довготривалою депресією в сільському господарстві, так як воно повільніше пристосовується до нових умов. Нисхідна хвиля в господарському житті стимулює підприємців шукати шляхи здешевлення виробництва, нові технології та винаходи. Саме на цьому етапі циклу зароджується та нагромаджується технологічна база нової хвилі зростання. По мірі розвитку нисхідної хвилі, все сильніше і сильніше починають діяти фактори, які сприяють нагромадженню та акумуляції капіталу. Капітал дешевшає і, тим самим, знову створюються умови сприятливі для підйому. Так процес повертається у висхідну точку, але вже на вищому щабелі розвитку продуктивних сил.

Микола Кондратьєв розкрив ще один важливий елемент теорії циклів, а саме його внутрішньо-самоорганізовану природу. Він вбачав, що великі цикли іманентно притаманні капіталістичній економіці, і є її внутрішньою закономірністю: "Кожна наступна фаза циклу є наслідком кумулятивно накопичених умов протягом минулого часу, і кожний новий цикл закономірно йде за іншим якщо зберігаються принципи капіталістичної організації господарства. Але при цьому слід пам'ятати, що кожний новий цикл проходить в нових конкретно-історичних умовах, на новому рівні розвитку виробничих сил і тому зовсім не є простим повторенням попереднього циклу" [3].

Критика та подальший розвиток теорії. Звичайно, як у будь-якій теорії, у теорії довгих хвиль Кондратьєва є вузькі місця. Це обумовлено, насамперед, тим, що висновки вченого є емпіричними узагальненнями тих процесів, тенденцій та явищ, які він взяв до уваги протягом дослідження.

Досить повну критику самого дослідження висловив ще у 1926 році Д.І. Опарін у контр-доповіді "Критический анализ "Больших циклов конъюнктуры" проф. Кондратьева и объяснение длительных колебаний некоторых экономических элементов". Основні критичні зауваження полягали в наступному:

По-перше, формально-математичний апарат, який використовував Кондратьєв для знаходження "теоретичних кривих", не придатний для виявлення великих циклів. Микола Кондратьєв знаходив тренд методом найменших квадратів, який застосовувався для конкретного періоду дослідження. Якщо ж його змінити, тренд і відхилення, а отже і *цикли*, будуть іншими.

По-друге, деякі проаналізовані Миколою Кондратьєвим показники насправді не містять циклічних компонентів. Зокрема, Опарін наголошує, що якщо з динаміки номінальної заробітної плати та зовнішньої торгівлі, яку

приводить Кондратьєв, елімінувати динаміку цін, циклічність зникне. Тим не менш, опонент не заперечував циклічну динаміку товарних цін та проценту по довгостроковим вкладам. Крім того, Опарін зауважував, що відхилення деяких показників від тренду, які Кондратьєв розглядав як прояв циклічності, були настільки малими (1-7%), що таку динаміку важко назвати циклом.

По-третє, технічні нововведення не завжди вводяться в періоди підйому. Опарін відмічав високу активність будівництва залізних доріг саме на понижувальній фазі другого циклу. В принципі, сам Кондратьєв в своєму дослідженні писав, що факт технічних нововведень перед початком підвищувальної хвилі довгого циклу не є його причиною, а лише характеристикою.

По-четверте, залучення до економічного життя нових ринків, а також соціальні потрясіння, на думку Опаріна, не є наслідком довгих коливань, а являють собою незалежні від циклу події. Кондратьєв притримувався думки, що такі країни як США, Австралія, Нова Зеландія, Канада були відкриті ще задовго до XIX ст., але активне залучення у світову економіку відбулося лише в середині (США) та кінці (Австралія, Нова Зеландія, Канада) XIX ст., говорючи про те, що саме підвищувальна хвиля довгого циклу призводить до використання нових ринків, а не навпаки. Опарін стверджував, що зовнішня торгівля цих країн росла як в межах підвищувальної, так і понижувальної хвилі циклу, що не дає змоги стверджувати про підвищену активність саме на фазі підйому.

На основі цих критичних зауважень, Опарін зробив висновки, що великих циклів в економіці капіталістичних країн не може існувати. Погоджуючись в цілому з циклічною динамікою загального рівня цін та процентних ставок, Опарін вважав її наслідком коливань кількості золота в обігу, але аж ніяк не елементом загально-економічної циклічності.

Насправді, не можна не зважати на аргументи опонента Кондратьєва. Дійсно, ті методи, якими користувався Микола Кондратьєв для виявлення циклів, не дозволяють з впевненістю заявляти про їх існування. Невизначеності додає також відсутність хоча б більш чи менш достовірного статистичного матеріалу наприкінці XVIII та на початку XIX століття. Втім, це не означає, що великих циклів, або хвиль не існує. Микола Кондратьєв, хоч і не зміг з усією науковою строгістю, довести існування великих циклів, він, **перш за все**, поставив перед наступними поколіннями цікаву проблему, дискусії щодо якої ведуться і сьогодні. **По-друге**, неоднозначність у виявленні великих циклів, можливо, свідчить про їх більш складну природу, ніж собі її уявляв Кондратьєв.

По суті, ці фактори обумовили подальший розвиток теорії. Деякі вчені прийняли аргументи за існування довгих хвиль. Це зробив, наприклад, Шумпетер, який звернув увагу на технологічний аспект у праці Кондратьєва та розвинув його. В праці "Ділові цикли" Йозеф Шумпетер представив **довгі хвилі як одну з форм прояву економічної динаміки, причинним фактором якої виступав інноваційний процес** [8].

Як зазначає російський дослідник великих хвиль Румянцова С.Ю., після виходу праць Шумпетера (1939 р.) та його послідовника – Менша (1975 р.), великі хвилі почали асоціюватися переважно з інноваційними та технологічними змінами. На основі ідей Шумпетера та Менша, з'явилася ціла низка досліджень та концепцій великих хвиль: теорія провідного сектору економіки Ростоу, техніко-економічні парадигми К. Перес-Перес, теорія життєвого циклу інновацій Дж. ван Дейна. Серед інших дослідників були К. Фріман, Л.Суте, Б.Беррі. Російські вчені розробили схожі концепції, зокрема варто відмітити теорію "ядра саморозвитку" (Маєвський) та

теорію технологічних укладів (Глаз'єв). Це призвело до виникнення *інноваційно-технологічного напрямку* в теорії довгих хвиль. Власне кажучи, цей напрямок сьогодні є мейнстримом в рамках самої теорії [4].

Спільна ідея інноваційно-технологічних теорій полягає в тому, що довгострокові цикли в економіці виникають на фоні зародження, розвитку, поширення та насичення інновацій. Зародження нової технології відбувається ще у попередньому циклі розвитку економіки. Нова висхідна хвиля довгого циклу пов'язується з масовим поширенням та інвестиціями в нові технології, появою в економіках окремих нових галузей та галузевих комплексів, або як ще їх називають *мегаринків*. Нисхідна хвиля характеризується тим, що досягається, по-перше, межа ємності ринку, по-друге, межа вдосконалення нової технології. Сукупність цих двох факторів призводить до скорочення темпів економічної активності, сукупного попиту, зниження цін. Економіка надовго входить в період низької активності, вивести з якого може лише новий інноваційний прорив. Таким чином, сучасна періодизація великих циклів тягнє до періодизації технологічних хвиль.

Перший довгий цикл (1780-1851) пов'язують з розпадом Промислової революції, розвитком текстильної та металургійної галузей. **Другий** цикл (1844-1896) пов'язують з появою нового революційного елемента господарського життя – залізницями. Не підлягає сумніву, що поява залізничного транспорту на Заході відкрила нові надзвичайні можливості для інвестицій у всій економіці та кардинально змінила хід економічного життя. Надлишок потужностей та зниження активності у залізничній галузі у 80-рр. XIX ст. співпало з нисхідною фазою великого циклу. **Третій** довгостроковий період (1890-1940) відносять до появи на економічній арені електроенергетичної, хімічної та автомобільної промисловостей. **Четверта** хвиля (1936-1985) ознаменувалася зародженням сектору споживчих товарів довгострокового вжитку, електротехніки, інфраструктурної промисловості. Остання стала наслідком зростання впливу державного сектору економіки в період з 30 по 70-рр., і як результат – реалізацією масштабних інфраструктурних проектів. **П'ятий** цикл (1980-2015/25) пов'язується з зародженням та розвитком інформаційних та комунікаційних технологій, персональних комп'ютерів, Інтернету, мережевого та супутникового зв'язку тощо. За оцінками, пік циклу припав на 2000-2007 рр., коли hi-tech сектор почав наблизитися до свого насичення, і інвестиції в галузь почали спадати. Вчені вже прогнозують виникнення нової, **шостої**, хвилі, яка буде заснована на нанотехнологіях, генній інженерії, надшвидкісних інформаційних та мережевих технологіях [2].

Проте, не дивлячись на всю розумілість аргументації, питання стосовно того, чи є великі цикли лише продуктом технологічних змін, залишається. Основним недоліком більшості теорій довгих хвиль, які виникли після Кондратьєва, є те, що вони пішли шляхом її спрощення, в той час як економічне життя ставало комплекснішим. Хоча не можна заперечувати визначальну роль технологій у економічній динаміці та циклах, все ж таки, вони не є єдиним домінуючим фактором, на що вказував і сам Кондратьєв. Він намагався уникнути такої монокаузальності, розглядаючи економіку як складну та динамічну систему. Емпіричні правильності у Кондратьєва, серед яких є і технологічні новації, виступають не в ролі причин великих циклів, а в ролі симптомів. Протиріччя в даному випадку заключається між формою прояву та рушійною силою довгих хвиль.

Висновки. Безперечно, М.Д. Кондратьєву належить провідна роль у постановці проблеми великих циклів в економіці, яка залишається не вирішеною і по сьогоднішній день. Хоча Кондратьєв виявив довгі хвилі емпірично, він запропонував і теоретичне обґрунтування механізму їх розвитку.

З позицій сьогодення, критика в бік формально-математичного методу, яким користувався Кондратьєв у своєму дослідженні, бачиться виправданою. Можна стверджувати, що довгі цикли в економіці не можна виявити, використовуючи методологію відхилень економічних показників від тренду, адже вони (довгі хвилі) входять в структуру самого тренду. Проте, запропонована ним теорія розвитку довгих хвиль, причиною яких є процеси акумуляції, концентрації та розсіювання капіталу, необхідного для створення нових продуктивних сил, безумовно, має право на життя. На нашу думку, **саме теоретична складова є сильною стороною дослідження Кондратьєва, адже в ній автор виявив глибинні характеристики циклічності, які залишаються актуальними і сьогодні:**

- Кондратьєв вважав циклічність внутрішньо притаманною капіталістичній економіці, і не шукав причини циклів у зовнішніх факторах. Нові технології, залучення нових ринків у світове господарство, соціальні потрясіння закономірно входять в логіку великого циклу.

- Кожна фаза циклу є наслідком нагромаджених процесів у попередній фазі, і передумовою виникнення наступної фази.

- Кожен новий цикл відбувається на новому, вищому рівні розвитку продуктивних сил і існує в нових історичних умовах. Тому кожен цикл унікальний у своєму роді, і його не можна розглядати як просте повторення попереднього.

Величезною заслугою Кондратьєва є те, що, **розглядаючи економіку як систему, він вважав неправомірним пояснення циклічності лише однією причиною, і розглядав увесь комплекс факторів**, які супроводжували та спричиняли це явище. Сам Кондратьєв не вважав свою теорію завершеною, а лише першою гіпотезою пояснення циклів. Подальший розвиток теорії довгих хвиль пішов по шляху її *спрощення*, в той час як реальне економічне життя *ускладнювалося*. Хоча сьогодні домінуючою все ще залишається технологічно-інноваційний напрямок в теорії довгих хвиль, вчені починають повертатися до витоків та брати до уваги всю комплексність економічної системи та її динаміки. Тож, Кондратьєв поставив перед економістами одну з найбільших проблем, яка ще має бути розв'язаною у майбутньому.

1. *Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О.* Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К., 2004. 2. *Глаз'єв С.* Национальная политика экономического развития в условиях глобальных экономических сдвигов // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2008. – №1. 3. *Кондратьєв Н.Д.* Большие циклы конъюнктуры. Доклады и их обсуждение в Институте экономики. – М., 2008. 4. *Румянцева С.Ю.* Длинные волны в экономике: многофакторный анализ. – СПб.: Издательство С.-Петербургского Университета, 2003. 5. *Румянцева С.Ю.* Теории конъюнктуры, экономического роста и экономического развития: ракурсы взгляда на анализ экономической динамики и "потерянные" ветви экономической науки // Национальная инновационная система России: проблемы становления и развития. Сборник научных трудов. – М., 2006. 6. *Фомина А.В.* Циклы Кондратьева в экономике России: Монография // Международный фонд Н.Д. Кондратьева. – М., 2005. 7. *Хансен Э.* Экономические циклы и национальный доход. – М. Издательство иностранной литературы, 1959. 8. *Shumpeter J.* Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. – New York, 1939.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ БЮДЖЕТУ

У статті проаналізовано підходи до визначення сутності бюджету як економічної категорії. Розглянуто функції та структуру державного бюджету.

The determination of essence of budget as economic notion is analysed in this article. Functions and structure of the state budget are considered.

Бюджет є одним з основних інструментів державного регулювання соціально – економічних процесів. Під час його складання розробляються основні напрями формування та використання бюджетних коштів, виходячи з необхідності вирішення завдань, які стоять перед суспільством на сучасному етапі його розвитку. Держава використовує бюджет для концентрації і цілеспрямованого розподілу фінансових ресурсів для надання суспільних послуг та реалізації загальнодержавних програм. У процесі акумуляції бюджетних ресурсів і їхнього розподілу держава впливає на розвиток суспільного виробництва, створює стимули для ефективного використання наявних ресурсів.

Використання бюджету у регулюванні економічного і соціального розвитку спрямоване на удосконалення основних пропорцій процесу відтворення: між споживанням і накопиченням, між секторами й галузями економіки, між окремими територіями країни [4, с.3].

Вагомий внесок у розвиток теорії бюджетних відносин зробили такі відомі зарубіжні вчені, як Ш. Бланкарт, А. Вагнер, К. Ерроу, Дж. М. Кейнс, Ф. Нітті, П. Самуельсон, Дж. Тобін, та інші. Серед вітчизняних і російських вчених, які досліджували теоретичні аспекти бюджету і його вплив на економічне життя держави, варто назвати В.Л. Андрущенко, М.І. Боголепова, О.Д. Василюк, А.М. Ковальову, І.О. Луніну, І.О. Лютого, Д.В. Полозенка, Г.І. Костроміна, В.М. Федосова, й багатьох інших науковців.

Метою статті є обґрунтування теоретичних підходів до трактування сутності бюджету держави та розгляд його функцій і структури.

Сам термін "бюджет" набув розповсюдження в офіційних документах лише на початку XIX століття, повсюдне використання даного поняття вимагало більш точного пояснення. Французький економіст Рене Стурм у своїй праці "Бюджет" відобразив еволюцію поглядів на сутність бюджету. Найбільш характерними у другій половині XIX століття були визначення бюджету як: рівноваги державних потреб та засобів; акту, що передбачає та дозволяє щорічні доходи та видатки держави; офіційного звіту про публічні доходи та видатки, щорічної відомості державних доходів та видатків [7, с.322].

У вітчизняній науковій думці кінця XIX – початку XX століття бюджет часто ототожнювався з державним розписом доходів та видатків. Так, наприклад, професор І.Х. Озеров в "Основах фінансової науки" (1910 р.) детально зупинився на розбіжностях поняття "бюджет" і "розпис" та помилковістю їх ототожнення. Він виходив з того, що бюджет – це план ведення державного господарства на даний період часу. А розпис – цифровий вираз плану ведення господарства, який розглядається законодавчими установами та затверджується законодавчою владою [3, с.87].

За радянської доби державний бюджет мав безліч визначень, а саме: 1) економічна категорія; 2) фінансовий план держави; 3) централізований фонд грошових коштів; 4) центральна ланка фінансової системи. За часів Радянського Союзу державний бюджет України мав підпорядковане призначення у розподільчих процесах. Він виступав інструментом перерозподілу ресур-

сів між галузями республіканського господарства та різними соціальними групами населення на території України, а також між територіями всередині республіки. В 1991 році у формуванні бюджетів значною особливістю був розвиток нових фінансових взаємовідносин між суверенними державами та центром. Бюджетна система країни розпалась більш ніж на 55 тисяч незалежних бюджетів, внаслідок чого загальнодержавний грошовий фонд був розділений за сферами ведення Союзу РСР та суверенних республік.

В сучасних умовах бюджет в першу чергу розглядається як інструмент економічного планування, макро-економічної стабілізації та зростання, а не лише як фінансовий план, в якому особлива увага приділяється механізмам платежів, обліку та звітності. Роль бюджету будь-якої країни передбачає відображення в показниках державних доходів і видатків економічної політики уряду та протягом року бути основою фінансового забезпечення діяльності органів виконавчої влади.

Однак, єдиних підходів до трактування сутності бюджету у світовій та вітчизняній фінансовій науці не існує. Його розглядають як економічну категорію, фінансовий план, кошторис, розпис доходів і видатків, централізований фонд грошових коштів, фонд фінансових ресурсів держави, закон тощо. Теоретична невизначеність є причиною практичних негараздів, зокрема у процесі розроблення бюджетного законодавства, бюджетного планування та виконання бюджетів. У сучасному бюджеті держави найяскравіше відображаються недоліки, закладені фінансовою наукою, відсутність діалектичної єдності теорії і практики.

З одного боку, бюджет держави є центральною ланкою фінансової системи суспільства, тому всі загальні ознаки, властиві фінансам, будуть характерними для бюджету. З іншого – бюджет є самостійним поняттям, реальною дійсністю, елементом буття [2, с.3-4].

При вивченні бюджету як фінансової категорії привертають увагу насамперед його зовнішні ознаки: форма і матеріальний зміст. За формою, бюджет – це основний фінансовий план, а за матеріальним змістом – централізований фонд фінансових ресурсів держави. Однак поряд із зовнішніми необхідно дослідити внутрішні ознаки бюджету, які визначають його глибинну суть. За своєю суттю бюджет – це економічна категорія. Такий погляд на бюджет утвердився далеко не відразу. Лише в останні роки серед різних точок зору економістів стала переважати та, відповідно до якої державний бюджет з позиції економічної сутності може розглядатись як самостійна категорія, а з позиції законодавчого встановлення фінансової бази держави – як її фінансовий план [10].

Отже, бюджет, насамперед – це суспільний грошовий фонд, що перебуває у розпорядженні державної і місцевої влади. У цьому полягають його найхарактерніші риси, які відображають взаємозв'язок системи економічних відносин із формою їх планової організації. У цьому закладено ті вихідні позиції, що дають можливість розглядати бюджет як економічну категорію. Місце бюджету в системі економічних відносин як суспільного грошового фонду на загальнодержавному і місцевому